

Den gifte kvinne og vera venne

Reportasje: EINAR ÅDLAND

I gamle dagar, det vil her i det minste seia til og med slutten av førre hundreåret, kunne ikkje kvinnene i Hallingdal bera hatten eller rettare sagt HETTA som dei sjølve ville.

Hetta – hovudplagget – høyrde med som ein obligatorisk del av den gamle bygdedrakta for gifte kvinner i dalen, og dei som veik av frå det vanlege i så måte, fekk sakte merka at krava var strenge og domen hard i klesvegen.

Det høyrde med til vanleg folkeskikk at kona skulle bruka hette dagstøtt – det var teiknet på at ho var gift, og ho æra mannen sin med det.

«No siggi eg deg Gro, at du har på deg hetta og kji' går som eit anna haugamennskji», sa mannen, han såg kona utan hette.

Det er konservator Aagot Noss ved Norsk Folkemuseum som fortel om dette i avhandlinga «Frå bygdedrakt til bunad»

(Universitetsforlaget 1961).

Konservator Noss har planlagt og stått føre Norsk Folkemuseum si særutstilling no i mai: «Rønnaug Pettersens bunaddokker. Bunader og tradisjonen attom»

Tørkle

Ho nemner at i 1870-åra vart det meir og meir slutt med at dei gifte kvinnene bruka hette til kvardags. I staden nytta kona tørkle på hovudet, det vil seia same hovudbunaden som jenta og kunne ha. Men somme mislika altså at kona gjekk kledd som taus, og ein mann så i det hovet:

«Du får no vera likare folk du mé – han var sur på kona si fordi ho hadde pakka ned hetta då dei dreiv med buføringa.

– Om det var slutt med å bruka hetta til kvardags, vart ho framleis brukt til helg og høgtids. Dei fleste av dei eg har fått opplysningar av om dette, fortel at dei har sjølve hatt hette ved desse høve. Somme minnest og korleis dei skjemdest når dei tok til å helga seg med tørkle istadenfor hette, fortel Aagot Noss.

– Ei kvinne gloymmer såleis ikkje den påtalen ho fekk då ho ein gong sprang ærend bort i ein gard med berre tørkle på hovudet: «Jamen æ det stygt ta de' å koma hit utta hette,

sa jenta. I det ho baud meg på kaffi».

Vanvørding

Somme rekna det og som ei vanvørding av kyrkja om nokon går dit utan hette: «... no gå dei jedne me tørkle på huvu at kyrkjun tessmeir. Det har vore so ymse tale um at dei skjemma burt kyrkja med di, sea dei». Dette siste vart opplyst i 1956. Hetta er blitt mindre brukt dei siste to-tre mannsaldrane. Frå å vera eit plagg brukt dagstøtt og ved alle høve året rundt, er ho blitt eit sjeldsynt høgtidsplagg. Med nye omgangsformer kom nye klesskikkar. Utjamninga syner seg ved at normene for klesskikk og – bruk vart andre. Det galdt så vel klesbruk til gift og ugift som klesbruk ved ulike høve.

Der var altså skilnad på kone- og jentebunaden. Og skilnaden låg først og fremst i hovudplagget. Den gifte skulle ha hette, den ugifte pannelin.

Men både den gifte og ugifte kom altså til å bruka same slag hovudplagg, nemleg tørklede til kvardags og helg, medan det opphavlege tilhøvet heldt seg til høgtids.

Hovudregelen var at den ugifte skulle vera mindre fint kledd enn den gifte. Det tok seg ikkje ut at jenta hadde kjøpetøy i kyrkjedåsa, saumaband eller full sylvastas – medan alt dette var vanleg for kona.

Skifte

Men i dette hundreåret har det kome eit skifte her. Jenta tok til å kle seg like fint, eller finare, enn kona. Den siste mannsalderen har det vore liten eller ingen skilnad i så måte. Det kan henda at det har samanheng med at den ugifte har fått ein annan plass i samfunnet enn før.

Før i tida skilde dei nøy mellom kyrkjebruk og ikkje kyrkjebruk når det galdt klede, og det fanst mange graderingar innan kvart årlege bruksområda. Kyrkjeklede kunne berre brukast ved kyrkja og aldri elles. Det var ikkje same slags klede ved høgtidsmesse og ved vanleg messe – og dei skilde mellom somar og vinter.

Ikkje-kyrkjeklede vart berre brukte utanom kyrkja. Men etter kvart kom det skifte her og.

Skilnaden mellom vanleg messe og høgtidsmesse vart meir og meir borte i første delen av dette hundreåret. Og då det lei til 1920-åra, tok jamvel ein og annan til å bruka kyrkjeklede ved samver utanom kyrkja. Bruken var vaklande og trøybet gjekk snøgt då.

Jamstelte

Samkome utanom kyrkja vart etter kvart jamstelte med dei innanfor. Dette kunne ein sjå i klesbruken: Først vart kyrkje klede brukte utanom kyrkja, dinstøtt blir kvardags- og helgedagsklede tekne i bruk i sjølve kyrkja. Dette syner at saman opplysinga av dei gamle klesskikkane, og det har samanheng med den almenne samfunnsutviklinga: Kyrkja, som før var den setevale og mest vyrde institusjonen, då no dela plassen med andre viktige institusjonar. Skilnaden mellom kyrkjeklede og andre klede vart meir og meir borte, skriv Aagot Noss.

Ho nemner og dei vanske og små skandalane omskiftet kunne fora med seg etter siste krigen.

«Tørklede avløyste hetta og understakken kom i bruk som uttanplagg ved sida av «Dåsa» fyrst til kvardags- og så til heilgebruk. I dei siste har det råkt at ei og anna har gått i kyrkja med tørkle på hovudet, ja endå til i berre understakken.

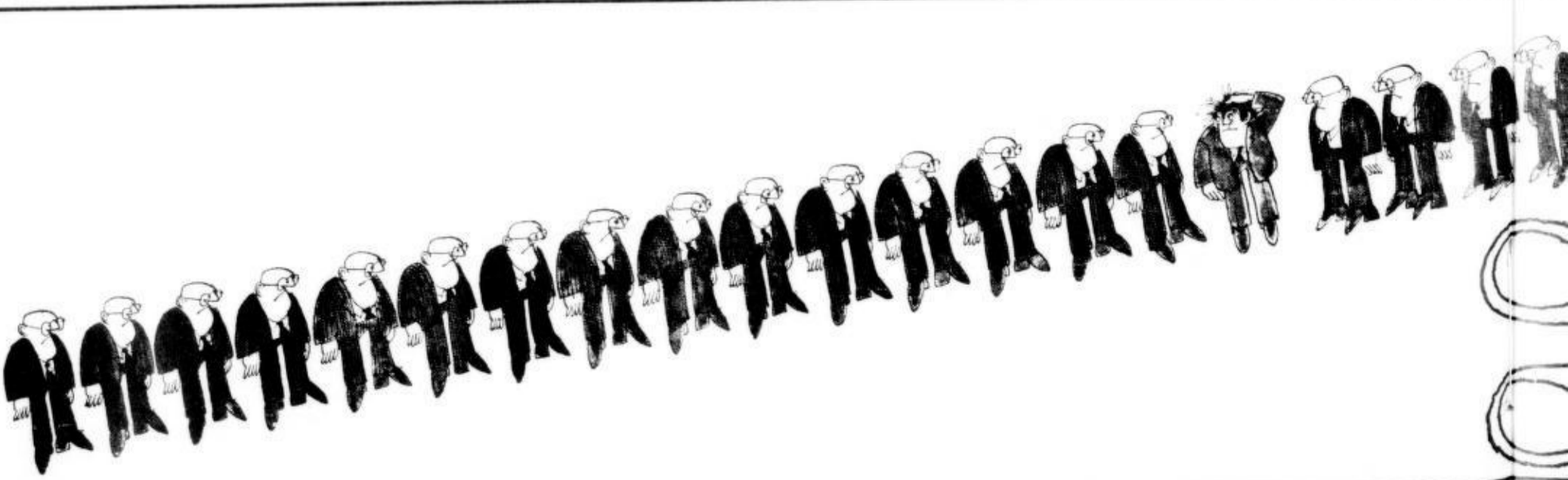
Tre kyrkjeklede hallingar, frå Hol. Biletet er teke i 1959. Desse tre hadde då brukt og bruka bygdedrakta dagstøtt, kvinnene har -hette-, hovudbunaden som høyrer den gifte til.

Frå opninga av Norsk Folkemuseums særutstilling «Rønnaug Pettersens bunaddokker. Bunader og tradisjonen attom».

Til venstre: tekstilkonservator Gunvor Schönning som har vore med og montert utstillinga, til høgre konservator Aagot Noss som har planlagt og stått føre utstillinga.

Aagot Noss er frå Al i Hallingdal, er cand. philol. med norsk som hovudfag og har vore knytt til Norsk Folkemuseum sidan 1956, der ho no er konservator. Ho har skrivne mange artiklar og avhandlingar om bunadspørsmål.

Kvinnene skulle bera hette dagstøtt nare kledd enn den ugifte

året har det
enta tok til å
r finare, enn
saldere har
den skilnad i
å at det har
er ugifte har
amfunnet enn

Slikt blir goymt og ikkje gloymt. Og skjemma gjer dei, både dei som har og dei som ser understakken. For det er ikkje til å undrast over at dei som har opplevd den gamle tida synes dette går vel vidt, og meiner som så: «Dei lote no ære kyrkja meir ell' eit gjestebø».

Sosial og praktisk

Det materialet ho har lagt fram her – frå Ål og Hol herad – syner klårt kor viktig sosial funksjon bygdraktene hadde. Men drakta hadde og det sær praktiske foremålet i alle høve frå gammalt – å vera eit slitesterkt og høveleg varmt klesplagg for folk. Og det var solide ting dei laga: dei fleste draktene var laga av heimevovne ullty. I Setesdal har mannsdraktene jamvel skinnbak, og det er vel rimelig å tru at det mellom anna var for å skapa eit så slitesterkt plagg som råd, seier konservator Noss til DT.

– Kva er skilnaden på «folkedrakt» og «bunad»?

– Frå gammalt var folkedrakta den einaste drakta folk hadde. Ho var tradisjonelt i bruk både til kvardags og til høgtids. Særmerkt for denne drakta er – som vi har vore inne på før – at ho er variert etter bruken som er fast og normbunden: Skiljet mellom kyrkjeklede og andre klede til domes.

Folke- og bygdrakta i dag er eit slags samnemnar for dei ulike variantane av høgtidsdrakter som blir brukte i eit visst område i eit visst tidsrom. Og då blir ho brukt utan skilnad ved alle slags festlege høve, både i og utanfor kyrkja. Den vanlege nemninga for denne drakta er «bunad», eigenleg kledebunad.

Det er ei nemning som kom i bruk i dette hundreåret og som har avløyst ordet «nasjonaldrakt». Eg skil mellom den gamle og den nye folke- og bygdrakta ved å kalla den nye for bunad og den gamle for folke- og bygdrakt.

Av bruk

Bygdrakta / folke- og bygdrakta gjeikk for det meste av bruk i tida med dei store sosiale, økonomiske og politiske omveltningane som har kome i vårt og andre samfunn dei siste 150

Brudepar frå Hardanger, her i dokkeformat.

Kvinnedrakt frå Ål, Hallingdal. Til venstre helgedagsklede, til høgre kvardagsklede.

Sæterdøler på bytur. Gotograferte av Wilse i 1902.

og 200 år. I dag er det eit særsyn å sjå folk gå i folke- og bygdrakt til kvardags. No blir bunaden brukt så å seia berre til fest- og høgtidsklede, motsett folke- og bygdrakten som og var brukt til kvardags. Bunaden blir mest brukt av kvinner, medan folke- og bygdraktene var vanleg brukte av både menn og kvinner.

Folke- og bygdrakta var ein del av eit gammalt kulturmonster i det gamle samfunnet. Drakta hadde lokale særkjenne og var rik på variasjonar, alt etter bruk og sosial status.

Og det var – som før nemnt – skilnad på høgtids- og kvardagsdrakt, og den gifte skilde seg frå den ugifte i draktvegen. Somme distrikt ser ikkje ut til å ha hatt folke- og bygdrakt, same kor langt attende i tida vi går.

Lite på flatbygdene

Såleis har det vore og er det moneleg mindre bunadbruk på flatbygdene enn det er i fjell, fjord- og delvis kystbygdene.

Gjennom storstedelen av 1800-talet var ordet nasjonaldrakt nytta om det som eigenleg var ei bygdrakt. Truleg kan ein sjå denne nemningsbruken i samanheng med det nasjonalromantiske kultursynet: bonden og bondekulturen var det nasjonale, motsett bykulturen som var innford og uekte.

I første halvdel av 1800-talet vart nasjonaldraktene stort sett brukte i dei samfunnsgrupper der dei høyrde heime, og dei vart skildra i sitt heimemiljø. Men frå og med andre halvdel av 1800-talet blir draktene tekne i bruk av nye sosiale lag – særleg dei høgare, og dei blir brukte andre stader enn på heimstaden, både i by og bygd. Somme drakter vart meir populære enn andre, t.d. hardangerdrakta som frå og med 1870-åra til noko inn i dette hundreåret vart nasjonaldrakta vår framom alle.

Men den eigenlege folke- og bygdraktrørsla høyrer heime i tida frå hundreårsskiftet og fram til våre dagar. Denne rørsla er kjend i mange vest-europeiske land, og ho er m.a. knytt til heimbygdrørsla, der ein på lokalpatriotisk grunnlag dyrka det som høyrde og hadde høyrte til heimbygda.

Her i landet har fleire organisasjonar spela ei rolle i draktspørsmålet. Med målreisinga kom namnet kledebunad eller bunad.

Den frilynde ungdomsrørsla oppmoda til bruk av bunaden, husflit-slag og andre nemnder laga draktene, og bunadsnemnda godkjende arbeidet. Og med Hulda Garborg og den organiserte folkedansen kom og kravet om høvelege drakter.

Veksande interesse

Interessa for bunaden er stor og veksande i våre dagar, ikkje minst mellom innflyttarane i byane våre.

Stendig fleire vil gjerne ha bunad, og dette har auka krava til rettleiing for dei som skal laga og dei som skal bruka bunaden. Landsmenda for bunadsspørsmål har i så måte gjort mykje: med generell orientering om rekonstruksjon av bunader og bunadbruken i vår tid.

Kring i bygdene og andre stader sit det spesialistar som kan laga bunad, dei er ikkje så mange alt i alt, men samanlagt utgjer dei sær verdifulle kjerne av fagfolk som er nokså avgjerande for framtida av bunaden.

Yngre krefter

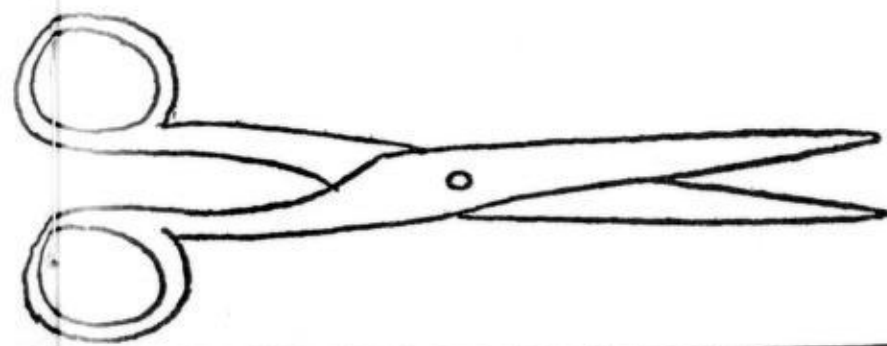
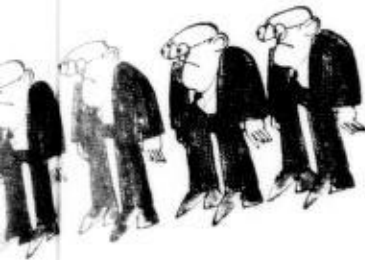
Det er sjølv sagt viktig at denne ekspert-kunnskapen blir ford vidare, og difor blir det med jamne mellomrom halda kurs for å læra opp yngre krefter på dette feltet.

Utstillinga på Norsk Folkemuseum, har tre hovudelement:

Det eine er ei monstring av Ronnaug Petterssens bunaddokker. Det andre er ein presentasjon av bunader og bunadarbeid, då fyrst og fremst verksemda til Landsnemnda for bunadsspørsmål, men noko av det som Den Norske Husflidforening har gjort og gjer i denne samanhengen. Sist, men ikkje minst, omfattar utstillinga eit utval av Norsk Folkemuseum sine gamle draktplagg. Desse representerer i vid meining den tradisjonen som bunadene og bunadsarbeida i vår tid har bakgrunn i og spring ut frå.

Ronnaug Petterssen tok til med eige dokkeatelier i Oslo i 1934, og

(Over til s. 12)

.....
namn

.....
adresse

tingar Dag og Tid til spesialpris ut 1974 for Kr. 50 (normalpris kr. 68) som prøvetinging til 1. okt. for kr. 34,-.

Bladpengane blir betalte så snart eg får tilsendt innbetalingskort.

DT nr. 34/74

Kan sendast utan frimerke i Noreg. Mottakaren løyser det inn

Brev

Svarsending

Avtale nr. 017/137

DAG og TID
Vika
Oslo 1